

Találkozások a bezárt kertben

A bezárt kert találkozások helye: kint és bent, zárt és nyitott, természeti és épített, égi és földi jelenik meg egyszerre. Szépsége talán pont kettősségeiben rejlik, kiterjeszti a határ vonalát és a találkozás idejét.

Építőművészeti Doktori Iskola
2013/14 őszi félév

Kovács Zsófia
tematikus kutatás V.
dolgozat vázlat

témavezető: Szabó Levente
opponens: Simon Mariann

Bevezetés – témafelvezetés

Doktori kutatásom témaválasztását személyes élmények indokolták. Közelebb áll a valósághoz, ha azt mondom: *téma-megfejtés*. Belülről és kívülről érkező impulzusok egymással párhuzamosan, újra és újra a kert fogalmának megismerésére indítottak. Az egyetem első tervezési kurzusán (Építészet Alapjai) az első feladat lényegében egy *hely* megtalálását jelentette. A budai Gül Baba Türbéje egy rózsakert, ennek oldalába terveztem. A második feladat az ehhez közeli Szot-szálló néven ismert üres betonszerkezet belakása volt, ahol a felső szintek elemeinek összekapcsolásával egy kertész számára terveztem lakást, különböző átriumok köré rendeződő helyiségekkel. Pár évvel később Porto közelében kirándulva megkerestük a Fernando Távora által tervezett teniszpavilont. A pavilon egy parkban található, amely egykor kolostorkert volt. Felső bejárata egy kis falakkal körülvett téren (Patio Rosso) át vezet. Talán gyakorlótér a teniszjátékhoz, de annál sokkal több. A végtelenül egyszerű udvar varázslata - rózsaszínű falaival, külső térből külső térbe vezető kapujával, és a fehértörzsű nyírfával - megfejtendő titokká vált.

A bezárt kert építészeti alapformája elsősorban a helyünket jelöli ki a világon belül, tervezésük során az alkotókat, azt gondolom, *belső tapasztalatuk* motiválja. Miközben számos funkcionális, műszaki, szerkezeti tulajdonsággal bírhat, lényege egy személyesen megtapasztalható misztikus közeg. Ebben a korban is, ahol mindennek a létjogosultságát számokkal kell igazolni, jelen vannak a közvetlen megismerés helyei.



A BEZÁRT KERT - KUTATÁS, IRODALOM

Dolgozatomban a bezárt kert, mint tértípus természetszerű tulajdonságait vizsgálom. A szűken értelmezett téma magyar nyelvű építészetelméleti munkák tipológiai elemzéseiben jelenik meg (pl. Meggyesi Tamás, Benkő Melinda), de kutatás direkt tárgyát még nem képezte. A kerttörténeti szakirodalomban a kezdetektől fogva, szinte folyamatosan jelen van különböző formákban. Az egyiptomi palotakertek, a perzsa paradicsomkert, a görög és római lakóházak mind előzményei a középkori kolostor kerengőkertjének, amely máig alapvető viszonyítási pontot jelent. A Hortus Conclusus, a zárt kert archetípusa a középkori és reneszánsz keresztény irodalomból származik, valójában mindkét szó a kerítettségre vonatkozik.

A külföldi szakirodalomban viszont található olyan írások, amelyekben maga a kerített kert képezi a kutatás, elemzés tárgyát. 1999-ben jelent meg Rob Aben és Saskia de Wit könyve: *A Bezárt Kert: A Hortus Conclusus fejlődéstörténete, és újra megjelenése a kortárs városi tájban*¹. A Delfti Műszaki Egyetem építészeti karán készült tanulmány szerint ennek a térformának az egyes változatai képezik a mai városépítészeti terek alapját. Három középkori alaptípust különböztet meg: Hortus Ludi (a földi paradicsom kertje), Hortus Contemplationis (szemlélődés kertje), Hortus Catalogi (rendszerező kert). Az elemzéseknek gyakran egy-egy paradoxon jelenti a fonalát: „A Hortus Conclusus eltérő aspektusok csodálatos gyűjteményét egyesíti magában. Értelmezi a tájat, miközben megtagadja azt, magyarázza a világot, amelyet kizár, behozza a természetet, amelytől fél, és mindezt egy építészeti kompozícióban foglalja össze.”² A Hortus Conclusus-hoz a paradoxon kezd általánosan elfogadott társítássá válni. Kate Baker könyve kifejezetten erre koncentrált: *Megörökített Táj: Paradoxon a Bezárt Kertben* (2012).³

A fenti források elsősorban a térforma felől közelítenek a témához, de történhet ez a tartalom oldaláról is. Olyan művekben, amelyek a kert paradicsomkerti vonatkozásairól szólnak, szinte törvényszerűen jelenik meg a zárt kert. A Korán szerint a kert a paradicsom – *paradeiza* – szimbóluma, és bár ez kiterjeszthető minden kertre, fokozottan érvényes a zárt kertekre (az iszlám kertek is jellemzően körülzártak).⁴ Másik irány a kontempláció, vagy szemlélődés, amely akár a kerengőkre, akár a zen kertekre gondolunk, egyértelműnek tűnik. Mégsem csak kulturális szimbólumról van szó, kortárs építészek, tájépítészek, képzőművészek (elméletileg szimbólumokat nélkülöző) munkáiban jelent közös metszet. A szemlélődés elsődleges helye a természet, gyakran annak absztrahált formája. Tájépítészeti írásokban sűrűbben fordul elő a kifejezés, mégis, a növényzet kialakítása csak a tér definiálásával együtt nyeri el értelmét. A *Contemporary Landscapes of Contemplation* című tanulmánykötet⁵ (bár elég tág értelemben használja a kifejezést, pl. az emlékezés helyeit is ide sorolja), tanulságokkal egyrészt a fogalom meghatározására tett kísérlete, másrészt a bemutatott sokszínű példák miatt.

¹ ABEN, Rob, DE WIT, Saskia [1999]: *The Enclosed Garden: History and development of the Hortus Conclusus and its Reintroduction into the Present-day Urban Landscape*

² ABEN, DE WIT [1999], p.23. „The hortus conclusus unites within itself a marvellous assemblage of disparate aspects. It seeks to understand the landscape it denies, explain the world it excludes, bring in the nature it fears and summarise all this in an architectural composition.”

³ BAKER, Kate [2012]: *Captured Landscape: The Paradox of the Enclosed Garden*

⁴ Például: GIESECKE Annette, JACKOBS Naomi [2012]: *Earth Perfect? – Nature, Utopia and the Garden*, Black Dog Publishing, London

⁵ KRINKE, Rebecca edit., [2005]: *Contemporary Landscapes of Contemplation*, Routledge, New York

Az irodalmi kötődések, akár történeti, akár kortárs példáknál, szorosan kapcsolódnak a fizikai térhez, csakúgy, mint képzőművészeti alkotások. A források kiválasztása során számos megközelítési irány relevánsnak mutatkozott, egymástól látszólag távol eső területek jutnak hasonló következtetésekre.

Dolgozatom kiindulópontját Rob Aben és Saskia de Wit könyve jelenti, az általuk használt kategóriák közül emeltem ki egy-egy ellentétpárt, azokat csoportosítottam, kiegészítettem. Tanulmányuk elsősorban a városi táj, városi terek szempontjából vizsgálja a hortus conclusus tértípusát. Létezik emellett annak egy személyes, egyéni tapasztalatra irányuló vonulata, amelynek szinte a teljességet átfogó rétegzettsége fejthető fel.

A főbb témakörökön belül további fogalom párok találhatóak. A szubjektíven választott példák főként az elmúlt fél évszázadban épültek.

Témakörök:

Épített és természeti

- művelés, rend, kultúra – természet
- beengedés és kiterjesztés
- víz és reflexió

Zárt és nyitott

- külső tér és belső tér - alaktan védett és kitett
- introvertált és perceptív – kontemplatív
- vertikális és horizontális dinamikája
- véges és végtelen
- lépték és arányok
- centrum és orientáció (centrum és periféria – térfalak, változó nézőpont)

Változó és állandó idő

- *ma*, tér és idő
- fény és árnyék, reflexiók

Funkcionális és szimbolikus

- szakrális és profán
- misztikus és hétköznapi
- ábrázolás – kép, tér és gondolat költőisége
- a tájhoz való kötődése: szimbolizálja, de tagadja is

Mikrokozmosz és fragmentum

- rész és egész
- paradicsomkert

„... a fal és a kerített tér szinte maga az építészet.
A fedél ehhez képest szinte már csak ráadás.”⁶
(Meggyesi Tamás)

A kert kultúrtörténetünk egyik alapmítosza; alapfogalom - mint a matematikában a sík vagy az egyenes -, nem tudjuk definiálni, csak körülírni.⁷ A különböző tudományterületek leírásainak talán egyetlen közös momentuma a kerítettség. A kertet jelentő szó szinte minden nyelvben hasonló gyökerekre vezethető vissza.⁸ A magyar kert, a kerít, kerítés és karám ómagyar „ker” alapszavából ered, a régi magyar nyelvben jelentett kerített helyet, kerítést is. Építészeti értelemben a kert elsősorban kerített teret jelent, ez különbözteti meg a tájtól, amelynek nincsenek határai. A bezárt kertnél mindez még hangsúlyosabb, esszenciálisan jeleníti meg az általános kertet. Itt a határ építészeti elemet, térfalat jelent, amely olyan tömeg nélküli teret hoz létre, amely kert és ház legszorosabb egységét képezheti. A pont, vagy tengely kijelölése mellett a bekerítés a másik alapművelet, amely teret hoz létre. A formálás eszközei minimálisak, az arányok, a lépték és az anyagok válnak hangsúlyossá.

I. ÉPÍTETT ÉS TERMÉSZETI - művelés, (rend, kultúra) és természet – beengedés és kiterjesztés

„Az építészet lényege, hogy közvetít ember és természet között, a személyesen megtapasztalt tér, és az ember nélküli, végtelen természeti tér között.”⁹ (Dom Hans van der Laan)

A brit tájakon kőkerítés jelöli ki a legelőket. A területről összeszedett kövekből, a természet anyagából jön létre. A gyümölcsfák körül magasabb a kőkerítés, kisebb a kert, hogy védje a szélről, és a kő megtartsa a nap melegét. Az ember körül is épül kerítés, akkora és olyan, amilyenre szüksége van. A művelés fokozatos átmenete vezet a zárt kerthez, amelyben már az ember is helyet kap.

....

Kert és ház összetartozása szemlélet kérdése: a tervezőé, és a használóé. A természet és az épített viszonya sokféle lehet: állhatnak egymás mellett, lehet közös metszetük, vagy teljes átmenet is létrejöhet. A kapcsolat egyik módja, ha az épületet a környező (akár városi) tájba simuló objektumnak tekintjük, átfolyik rajta a természet, ahogyan Frank Lloyd Wright házáinál. A zárt kertnél ellenben a természet leképezett, absztrahált, vagy szimbolikus formája kapcsolódik a házhoz. Ha definiálva van a *kerítés*, akkor az épület értelmezhető a kert elemének. Mennyiben más, ha elsősorban kertben gondolkodunk, és nem házban?

....

⁶ MEGGYESI [2009] p. 125

⁷ HUNT, John Dixon [1999] p.14.: A szerző kísérletet tesz a kert általános érvényű definiálására (What on earth is a garden?), de valójában egy egész fejezetet szentel ennek a kérdésnek. Később idézi Humphry Repton-t, aki még az angol tájkertnél is elengedhetetlennek tekintette a kerítést. „The most important thing relating to a garden is that which cannot contribute to its beauty, but without which a garden cannot exist; the fence must be effective and durable.” (A legfontosabb dolog egy kerttel kapcsolatban, amely nem szépségéhez kötődik, de amely nélkül egy kert nem létezik, hogy a kerítés hasznos és tartós legyen.)

⁸ HUNT, p.19. később hivatkozik Anne Van Erp-Houtepen-re, aki etimológiai összehasonlító tanulmányt végzett a kertekről. (angol *garden*, német *garten*, francia *jardin*, latin *hortus*, héber *gan*)

⁹ VAN DER LAAN, Dom Hans: De Architectonische Ruimte (Az építészeti tér)

II. ZÁRT ÉS NYITOTT

Meggyesi Tamás a külső tér archetípusainál megkülönböztet határolt teret, kerített teret és udvarteret. Határolt tér a megjelölt tér inverze, nem önmaga körül gerjeszti a teret, hanem önmagában létrehoz egy tértestet, amely véges és zárt. A határ két különböző minőségű terület között jön létre. Ha a határolás térfalként viselkedik, akkor kerített térnek, ha egy épületsáv külső felületéről van szó, akkor udvartérnek nevezi. A kerített tér önmagában életképes, sorolható egység (tér a térben), míg az udvartér tágabb, szövetszerű kontextusban nyer értelmet, elvonással jön létre (tér a tömegben). A Hortus Conclusus archetípusát ennek megfelelően az utóbbi csoportba sorolja.

Kultúránként és éghajlatonként változnak a térhatárolás módjai, külső és belső tér csak egymáshoz viszonyítva értelmeződik. Benkő Melinda Phd értekezése¹⁰ a külső és belső terek differenciált átmeneteinek sokaságát vázolja fel elsősorban városépítészeti szempontból. Az ember számára létező egyetlen folytonos tér tagolódik viszonylagos külső és belső egységekre. A befoglalás művelete és az elzárt tér fogalma kötődik a kerthez. Jellemzőjük a külsőtől való elzárttság, a befelé fordulás, a falak fontos szerepe a védelem. Az elzárt tér alapformáiként a kört és a négyzetet jelöli meg. Az alaktani megközelítés önmagában is sokat elárul: az építészet egyik alapegységéről van szó, amely lényegi (horizontális) zártsága mellett vertikálisan nyitott. Térfala lehet falszerű, vagy tömegszerű, mindenképpen védett tér. A térforma önmagában még nem jelent bezárt kertet, csak bezárt teret. A kerthez szükséges az ember is, az emberhez viszonyított lépték és arányok. Aben és De Witt szerint a bezárt kert minimális alapterülete 6x6m, térfalainak magassága pedig 3-6m között változhat.¹¹

A bezárt kert hely, ami sokkal inkább tapasztalható, mint megérthető. Luis Barragán egy interjúban így beszél az Alhambra Mirtusz-udvaráról: „feltárult előttem az udvar oszlopcsarnokának csodálatos tere, amint szilárdan ellenáll az üres falnak és a víz hangjának. Sohasem felejttem el azt az érzést. Mindig is szükségem volt kontrasztokra; a szűkből megérkezni a tágasba.”¹² Az ellentétek együttes jelenlétének titokzatos világa elvarázsolja az embert, és ez sokkal meghatározóbb, mint a tipológiai hovatartozás.

Külső és belső relatív minőségek, de a kert nem csak a térfalak jellegétől és a környező kontextustól függően válik külsővé, vagy belsővé, hanem önmagán belül hordozza ezt a kettősséget.

...

¹⁰ BENKŐ [2005]

¹¹ ABEN, DE WIT [1999] p.211

¹² PAULY, p.48.: „...there opened up before me the marvellous space of the porticos of that courtyard, standing out strongly against the blank wall and the sound of water. I've never forgotten the emotion I felt. In my life, I've always need contrasts; from the small, to arrive at the big.”

III. ÁLLANDÓ ÉS VÁLTOZÓ IDŐ

A zárt kertben nem csak a tér, hanem az idő is be van zárva. A határolás által a térrel együtt más idő keletkezik, megváltozik annak érzékelése is. A nyugati, analitikus filozófia is számos alkalommal beszél az idő érzékelt valóságáról, a mérhetővel szemben. Henry Bergson szerint az idő, *időtartam* nem matematikai absztrakció, tárgyilagosan mérhető „óra-idő”, hanem egyfajta személyi érzékelés, mint a gyönyör, vagy szépség. Einstein speciális- és általános relativitáselméletében tér és idő összetartoznak, a „téridő” fogalmát képezik, amely megfigyelő(k) térbeli viszonyítási pontjától függ. Az időtartamok emberi érzékelése az órákkal való műszeres mérésekhez hasonlóan a viszonylagos mozgásban lévő megfigyelők számára eltérő. Idő és tér egymásból következő érzékelhetősége a bezárt kertben szinte törvényszerűen fejeződik ki.

Tér és idő egységének kifejezője a kínai *ma* (間), amely szó szerint idő- és térközt is jelent. Eredetileg pontok, vagy hangok közötti távolság kifejezésére használták. Ennek következtében hangsúlyosabbá vált a tér és a csend – a köztes –, mint maga a tárgy vagy a hang. A japán művészetben alapvető jelentőségű tér és idő egyenlősége.¹³ Arata Isozaki először 1975-77-ben készített absztrakt kisfilmjében – „MA” Intervals – foglalkozik a fogalom fizikai megjelenítésével. Hivatkozik a bergsoni időtartam-ra, mint a keleti felfogáshoz leginkább hasonlatos fogalom. Hangok és szünetek, fény és sötét váltakoznak a képernyőn. „I thought about creating a plural aspect in which continuity and intermittence happens simultaneously.”¹⁴ Később a New York-i Cooper-Hewitt Museum-ban Takahiko Iimura-val közösen rendezett kiállítása és filmje: *MA- Space-Time in Japan* a 15. századi Ryoan-ji¹⁵ kertjébe helyezi a 'ma' –t. A vályogfalakkal körülvett kertben 15 kőtömb áll. A kamera vízszintesen mozog azonos sebességgel, a kövek közötti tér, és az eltelt idő így pontosan illeszkedik. Tér és idő oszthatatlanságára helyezi a hangsúlyt: a kövek mozdulatlanul állnak, így az idő is. A natív tér nem ürességet, hanem élő teret jelent. A megélt, tapasztalati tér filozófiájához képest (Bollnow, Rudolf Schwartz) itt nem a testünkkel, hanem elsősorban a tudatunkkal, jelenlétünkkel érzékeljük a kerített tér elemeit és csöndjeit.

*The garden is a medium
for meditation
Perceive the blankness
Listen to the voice of silence
Imagine the void filled*

*Perceive not the
objects
but the distance
between them
not the sounds
but the pauses
they leave unfilled*

*Are the rocks placed
on the ground
the islands of paradise
is the white sand the
vast ocean
that distances them
from this world*

*Breath
swallow this garden
let is swallow you
Become one with it¹⁶*

...

¹³ *ma* (間): Originally, the word MA was used to define a distance between two points or two sounds. As a result, more importance became attached to the emptiness or silence-the space between-than to a thing or sound itself. This concept of `time equals space` is fundamental to the arts of Japan. Takahiko Iimura and Arata Isozaki

¹⁴ <http://www.takaiimura.com/review/noteforma.html> 2014.01.08.

¹⁵ A japán tradicionális japán kertművészet egyik legjelentősebb alkotása a zen szerzetességhez kötődik: *kare-sansui*, azaz száraz kőkert.

¹⁶ Arata Isozaki szövege a *MA- Space-Time in Japan* című kiállításon Cooper-Hewitt Museum, New York, 1976:

A kert meditációra szolgáló közeg, érzékelni az ürességet, hallgatni a csend hangját, elképzelni a telített űrt. Ne a tárgyakat, hanem a köztük lévő távolságot figyelj, ne a hangokat, hanem a szüneteket, amiket betöltetlenül hagynak. A talajra helyezett sziklák a paradicsom szigetei? A fehér homok a végtelen óceán, amely elválasztja őket ettől a világtól? Lélegezd, szívj magadba a kertet, engedj, hogy magába szívjon, válj eggyé vele.

IV. FUNKCIONÁLIS ÉS SZIMBOLIKUS

„Azt kellett adnom nekik, amire a mai embernek leginkább szüksége van: csendet és békét. ... Ez a nyers betonkolostor a szeretet alkotása. Nem mond el mindent magától. Élete belülről születik. A legfontosabb, belül van.” (Le Corbusier)

A monasztikus rendek épületei, a monostorok fallal körülvett egységében megtalálható volt minden, ami szükséges volt a szerzetesek életéhez. Kertek és épületek együttese, melynek egyik központja a templom másik a kerengő. A templom a liturgia színhelye, a kerengő egyrészt közlekedési terület, másrészt a csendes elmélkedés, szemlélődés helye. A középkorban kialakult kerengő-tér azóta archetípussá vált, fedett és nyitott külső terei a szerzetesi életben egyrészt nagyon funkcionális szerepet tölthettek be – közlekedő, találkozási hely – másrészt lehetőséget adtak az egyéni imára is. A városi szerzetesrendek kolostorai is központi udvar köré szerveződnek. Míg a lakott területektől távol eső monostoroknál a falak a vad természettől óvták meg az itt lakókat, addig a városban a befelé nyitott kerengőfolyosók az épített, nyüzsgő külvilágtól elzárt területet biztosítottak. A monostorok egységes mintát követő tere (bencés, ciszterci, vagy más rendek mintatervei) mindig módosult az adott helynek megfelelően. A szerzetesi életben (de minden hívő életében) megkülönböztetődik a közösségi ima, a liturgia, és a belső, személyes ima. Amíg az első kettő, főleg a liturgia, szorosan kötődik egy funkcionális építészeti térhez, addig ez utóbbi színhelye lehet a cella, vagy kápolna, de a kerengő is. A belső ima, amely a misztikus hagyományban szorosan kapcsolódik a szemlélődéshez, egyik alapvető közege a kert, a természet. A kerengő tere – közlekedő folyosó a kertre nyitottan, „végtelen út”.

...

A középkori hagyomány meghatározza a mai kolostorépítészetet is. Az épületszárnyakkal körbezárt tér megjelenik La Tourette-ben is. A belső terület szigorúan funkcionális elemek által szerveződik. Bár a kerengő mindig is közlekedési terület volt, mégsem a legrövidebb úton haladtak az egyes pontok között, a kert körül jártan, nem azon keresztül. A lejtős terep átfolyik az épület alatt, de a belső terület feldarabolódik, és bár vannak erre kijelölt területek, nem tud kertként viselkedni. Más a helyzet John Pawson ciszterci monostorában, Novy Dvur-ban. Eredetileg mezőgazdasági épületegyüttest alakították át, erről árulkodik a belső kert felé néző díszes homlokzat, és szokásostól eltérő arányok. A belső terület egységes, gyepes felület, de túlnő a bezárt kert emberhez viszonyított méretén, a térfalak és vízszintes felület más dinamikát hoz létre.

...

V. MIKROKOZMOSZ ÉS FRAGMENTUM

IRODALOMJEGYZÉK

PANNONHALMI SZEMLE '95 III.

(TAKÁCS, Imre [1995]: A kolostor kertje, in: Pannonhalmi Szemle '95 III/2 pp.21-27

TILLMANN, József Attila [1997]: Közel és távol kertjei

SULYOK, Elemér [1995]:Paradicsomkert a Bibliában, in: Pannonhalmi Szemle '95 III/2 pp. 5-14)

HUNT, John Dixon: Greater Perfections, The Practise of Garden Theory, University of Pennsylvania Press, Philadelphia

<http://books.google.hu/books?id=NrAsmUpfGlcC&pg=PA19&lpg=PA19&dq=the+garden+as+enclosure+anne+van+erp&source=bl&ots=xgUYrgLzGg&sig=y7b-Uf->

[_rqXuOSPgz5r1NB4rAEU&hl=en&sa=X&ei=bO6MUpfwA5Sb4gTNoIHICg&ved=0CCoQ6AEwAA#v=onepage&q=the%20garden%20as%20enclosure%20anne%20van%20erp&f=false](http://books.google.hu/books?id=NrAsmUpfGlcC&pg=PA19&lpg=PA19&dq=the+garden+as+enclosure+anne+van+erp&source=bl&ots=xgUYrgLzGg&sig=y7b-Uf-)

2013. november 23.

GÉCZI, János [2007]: A róza és jelképei, A keresztény középkor, Gondolat, Budapest

FATSAR, Kristóf tanulmányok [2012] in: Van egy kert, Útikalauz monostori kertekhez, Pannonhalmi Főapátság

HANKISS Elemér: Az emberi kaland

ERNI, Peter [2006]: Nowhere and Everywhere, Fragments of a theory of the garden and thing related – translation: Ishbel Flett, Cathrine

Schelbert in: VOGT, Günther [2006]: Miniature and Panorama, Lars Müller Publishers, Germany

MEGGYESI, Tamás: A külső tér

MEGGYESI, Tamás [2009]: Városépítészeti Alaktan, Terc, Budapest

BENKŐ, Melinda [2005]: Külső és belső tér közti átmenetek – Kontrasztok és áttűnések, PhD értekezés

ABEN, Rob, DE WIT, Saskia [1999]: The Enclosed Garden, History and Development of the Hortus Conclusus and its Reintroduction into the Present-day Urban Landscape,010 Publishers, Rotterdam

BAKER, Kate [2012]: Captured Landscape: The Paradox of the Enclosed Garden, Routledge, New York

KRINKE, Rebecca edit., [2005]: Contermporary Landscapes of Contemplation, Routledge, New York

NITSCHKE, Günther [1966]:'MA' The Japanese sense of space, in: AD 1966 March p. 117

DODDS, George [2004]: Directing Vision in the Landscapes and Gardens of Carlo Scarpa in: Journal of Architectural Education, pp. 32-41
ACSA, Inc.

[2006] Carlo Scarpa: Architecture and Design , Marsilio Editory, Venice

GIESECKE Annette, JACKOBS, Naomi [2012]: Earth Perfect? – Nature, Utopia and the Garden, Black Dog Publishing, London

PAULY, Daniéle [2002]: Barragán, Space and shadow, walls and colour, Birkhäuser, Basel

SCHULTZ, Anne-Catrin [1997]: Carlo Scarpa – Layers, Edition Axel Menges

LÉVAI-KANYÓ, Judit szerk.: Családi házak, Terc, Budapest

VOGT, Günther [2006]: Miniature and Panorama, Lars Müller Publishers, Germany

ZAICZ Gábor főszerk. [2006]: Etimológiai szótár: magyar szavak és toldalékok eredete, Tinta, Budapest

Internetes források:

Ma: Space/time in the garden of Ryoan-ji <http://www.takaiimura.com/work/ma.html>

Studio Mumbai, Copper House: <http://www.archdaily.com/225365/copper-house-ii-studio-mumbai/>

Breuer Marcell: [http://en.wikipedia.org/wiki/Hooper_House_\(Baltimore,_Maryland\)](http://en.wikipedia.org/wiki/Hooper_House_(Baltimore,_Maryland))

Kínai udvarház: <http://en.wikipedia.org/wiki/Siheyuan>

http://oldchinabooks.com/YangShen_eBook_Blog/2013/01/10/chinese-courtyard-houses-%E5%9B%9B%E5%90%88%E9%99%A2/

Magyar Katolikus Lexikon online <http://lexikon.katolikus.hu/K/kert.html>

http://www.east-asia-architecture.org/downloads/research/MA_-_The_Japanese_Sense_of_Place_-_Forum.pdf letöltve 2014.01.05

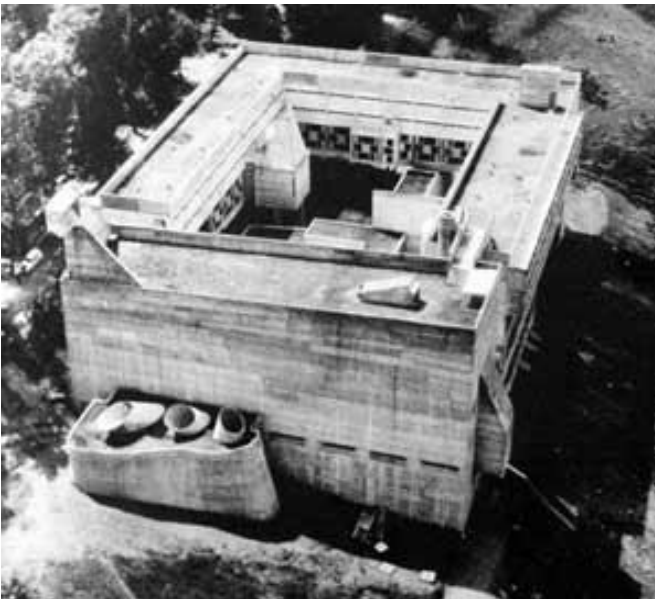
FÜGGELÉK



RYOAN-JI
Kyoto 1450



DOM HANS VAN DER LAAN
Benedek-rendi Monostor
Mariavall 1994



LE CORBUSIER
La Tourette – Dominikánus monostor
1953-60



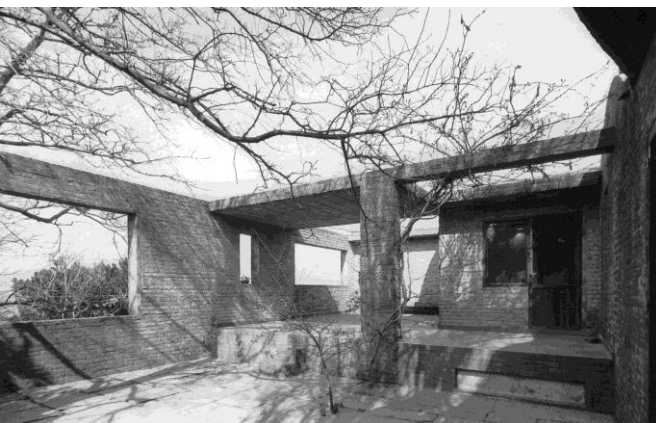
EDUARDO SOUTO DE MOURA
Santa Maria do Bouro 1989-97



JOHN PAWSON
Novy Dvur monostor „kertje”
2004



CARLO SCARPA
Querini Palota kertje
Velece



ELIADO DIESTE
Ház Montevideo-ban
1961-63, Uruguay



SOU FUJIMOTO
Garden house
2008 Nosu-gun, Tochigi, Japan



RYUE NISHIZAWA
Héttvégi ház
Usui-Gun, Gunma, Japán, 1998



BREUER MARCEL
Hooper House II



SMILJAN RADIC

Chile, Santiago



ADRIAN GEUZE

Swamp Garden

1997 Charleston USA



VALERIO OLGATI

Atelier Bardill

Scharans, Svájc 2007



PETER ZUMTHOR

Serpenine Gallery Pavilion

2011, London



STUDIO MUMBAI
Copper House II
2011, India



LUIS BARRAGÁN
Casa Barragán



PETER ALDINGTON
Turn End
1964 Anglia



JANESCH PÉTER
lakóház
Budapest, Pajtás utca



ISAMU NOGUCHI
Sunken Garden
Yale University, New Haven



GÜNTHER VOGT
Weather Garden
Hotel Hyatt Zürich 2004



JAMES TURELL
Sky Spaces